

Proces społecznego przystosowania dziecka niepełnosprawnego w edukacji przedszkolnej

The process of social adaptation of a child with disabilities in preschool education

Summary

In times of galloping technological progress, the ability to adapt socially to the changing reality is one of the important elements in the development of every human being, especially a child with a disability. The ability to cope in new conditions results in gaining experiences related to getting to know a new environment as well as entering into new relationships with peers. The process of adjusting oneself to a new reality is called adaptation. It is crucial for a child's ability to function during the process of including a child in an integration group. Proper adaptation determines the optimal development of a child with and without disabilities in the kindergarten. Therefore, it is worth examining the process of adaptation and the methods supporting its proper course. This is particularly important in relation to the child with a disability who, due to a reduced level of functioning, has greater problems with the process of social adaptation.

Key words: social adaptation, disabled child, revalidation, preschool.

W każdej strukturze społecznej funkcjonują określone wartości, obyczaje, normy, które przyznają osobom niepełnosprawnym pozycje będące szansą normalizacji współżycia społecznego. Zdaniem Marii Grzegorzewskiej: „Każdy ma prawo szczęścia i swego miejsca w społeczeństwie”¹. Takim miejscem dla dziecka zdrowego i z niepełnosprawnością jest przedszkole. Powstawanie i funkcjonowanie przedszkoli z oddziałami integracyjnymi, wynika przede wszystkim z potrzeb społecznych. Wspólna zabawa, nauka, rozmowy, spacer, budzą wzajemne zaufanie, zrozumienie i pełną akceptację. Wychowanie kształcenie w integracji przynosi wiele korzyści dziecku oraz całej społeczności przedszkolnej. Adaptacja dziecka z niepełnosprawnością wymaga większego wysiłku i jest dłuższa w czasie. Podstawą dobrego przystosowania w środowisku przedszkolnym jest akceptacja ze strony rodziny, rodzeństwa i rówieśników. Podejmowanie próby pełnienia ról społecznych wymagają pozytywnych wzmocnień motywacyjnych do ujawniania potrzeby autonomii sprzyjającej prawidłowemu rozwojowi. Celem niniejszego artykułu jest identyfikacja procesu społecznego przystosowania dziecka z niepełnosprawnością w przedszkolu oraz wpływu rodziców, nauczycieli i grupy rówieśniczej na jego rozwój intelektualny i społeczny.

¹ M. Grzegorzewska, *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1968, s. 57.

1. Społeczne przystosowanie

Zjawisko przystosowania społecznego interesuje badaczy wielu dyscyplin naukowych. W pedagogice przystosowanie oznacza funkcjonowanie zgodnie z regułami współżycia społecznego i dostosowania się do wymagań, jakie społeczeństwo stawia swoim członkom ze względu na ich płeć, wiek, pozycję społeczną². Lesław Pytka zauważa, że „przystosowanie społeczne jest efektem prawidłowej socjalizacji człowieka, jego wykształcenia i kształcenia. Oznacza to proces ciągłego dostosowywania się jednostki do wymogów otoczenia – adaptacji, czyli równoległy proces dostosowywania się otoczenia do jednostki, dzięki któremu przystosowanie społeczne pojawia się jako wynik nieustannego równoważenia procesów akomodacyjno-asymilacyjnych”³. Adaptacja społeczna to szerokie pojęcie socjologiczne używane najczęściej zamiennie z innymi pojęciami, która dotyczy głównie dzieci i młodzieży⁴. Adaptacja to proces społeczny o charakterze ewolucyjnym. Jakość i formy życia społecznego rozwijają się w długotrwałym procesie doskonalenia umiejętności społecznych odpowiednich dla organizacji życia społecznego. Za prawidłowy rozwój społecznego przystosowania człowieka, odpowiedzialne są czynniki biologiczno-fizjologiczne. Przystosowanie społeczne respektuje normy i wartości. Jednostka dobrze przystosowana społecznie to osoba zdrowa w sensie psychicznym i społecznym, mieszcząca się w granicach normy. Lesław Pytka uważa, że osobowość zdrowa jest wolna od zaburzeń w psychicznym i społecznym funkcjonowaniu. Cechuje ją otwartość na nowe doświadczenia życiowe, skłonność do przeżywania pełni życia w każdym jego momencie oraz zaufanie do świata, poczucie swobody, a także wewnętrzna wolność i autonomia myślenia⁵.

Osoba przystosowana zaspakaja osobiste potrzeby przez realizację zadań społecznych. Pojęcie przystosowania społecznego pojawia się również w psychologii rewalidacyjnej, której celem jest udzielanie pomocy osobom z niepełnosprawnością w ogólnym przystosowaniu się do życia oraz w przygotowaniu ich do pełnienia ról społecznych oraz kształcenia odpowiedniego zachowania. Przystosowanie obejmuje całokształt funkcjonowania jednostki w środowisku, zdobywania samodzielności i niezależności osobistej oraz zaspakajanie potrzeb i nawiązywanie kontaktów społecznych. Przez przystosowanie społeczne rozumie się również „zdolność do samodzielnego stanowienia o sobie i utrzymywania siebie, a także wywiązywania się z odpowiedzialności wobec poszczególnych osób i grupy społecznej, w której jednostka przebywa”⁶.

Ewa Jackowska uważa, że „dziecko przystosowane społecznie na każdym szczeblu wieku rozwojowego uzewnętrznia w swoim zachowaniu wyniki prawidłowego rozwoju społecznego. Istnieją wymagania, normy, przepisy i oczekiwania społeczne, którym jednostka musi sprostać w toku interakcji z otoczeniem”⁷.

² M. Kościelska, *Upośledzenie umysłowe a rozwój społeczny*, Warszawa 1984, s. 18.

³ L. Pytka, *Przystosowanie społeczne*, w: D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa 2000, s. 224.

⁴ J. Modrzewski, *Adaptacja społeczna*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, Warszawa 2003, s. 24.

⁵ L. Pytka, *Przystosowanie społeczne*, s. 224.

⁶ R. Kościelak, *Funkcjonowanie psychospołeczne osób niepełnosprawnych umysłowo*, s. 74.

⁷ E. Jackowska, *Środowisko rodzinne a przystosowanie społeczne dziecka w młodszy wieku szkolnym*, Warszawa 1980, s. 76.

Zmieniają się one w zależności od wieku, płci i statusu społecznego. Grażyna Nowak-Starz z kolei przekonuje, że na przystosowanie społeczne duży wpływ mają kontakty z rówieśnikami w środowisku lokalnym. Dokonuje się to według następujących kryteriów:

- uznania społecznego osiągniętego w grupie społecznej,
- wypełnienia obowiązków społecznych,
- występowania społecznych zachowań zainteresowania życiem grupy,
- znajomości i akceptacji własnej pozycji zajmowanej w grupie⁸.

W procesie przystosowania jednostki ważną rolę odgrywa socjalizacja, której celem jest dostosowanie jednostki do określonej grupy społecznej. Życie społeczne dziecka jest regulowane w sposób niezwykle taktowny i dyskretny. Szczególnej uwadze podlegają te środowiska rówieśnicze, z którymi dziecko jest związane, takie, które wywiera silny wpływ na proces uspołecznienia. Uspołecznienie określa również jako przystosowanie zachowania do wymogów środowiska. Przystosowanie społeczne wskazuje na stopień funkcjonowania jednostki w zależności od zachowania, które jest przejawem stopnia dojrzałości osobistej oraz społecznej.

Kontakty zarówno z nauczycielem, jak i rówieśnikami uczą dzieci norm postępowania w grupie społecznej. Proces stopniowego uspołeczniania dziecka zależy od rodzaju stawianych mu wymagań oraz kontroli spełnienia. Dziecko poszerza swoją wiedzę dotyczącą obowiązujących norm zachowań, uczy się samodzielności i otwartości, nabywa poczucie przynależności do grupy społecznej oraz rozwija motywację do działania.

Proces społecznego przystosowania to nic innego, jak prawidłowa socjalizacja, która wiąże się ściśle z uspołecznieniem, czyli całościowym wpływem środowiska społecznego i kulturowego, które spontanicznie uczy jednostkę przystosowania do życia w środowisku, w taki sposób, aby mogła zaspokoić swoje potrzeby i współżyć z innymi. Natomiast uspołecznienie przygotowuje dzieci i młodzież do harmonijnego życia w społeczeństwie. Zatem uspołecznienie jest podstawowym ogniwem procesu wychowania, który łączy rozwój społeczny z rozwojem osobowości. Do prawidłowego rozwoju i przystosowania dziecka potrzebne jest środowisko rodzinne, które tworzy i zapewni dziecku takie warunki adaptacyjne, aby mogło prawidłowo funkcjonować w społeczeństwie.

2. Edukacja przedszkolna w procesie społecznego przystosowania dzieci niepełnosprawnych

Przedszkole jest instytucją opiekuńczo-wychowawczą, której zadaniem jest wyrównywanie szans rozwojowych dzieci niezależnie od różnic środowiskowych i przygotowanie ich do podjęcia nauki w szkole⁹. Społeczno-pedagogiczna funkcja przedszkola obejmuje szeroko pojętą opiekę nad zdrowiem i prawidłowym rozwojem dzieci, wszechstronne ich wychowanie i przygotowanie do szkoły oraz pomoc rodzicom w zapewnieniu ich dzieciom opieki wychowawczej. Anna Franczak i Katarzyna Krajewska uważają, iż „rozwój społeczny dziecka jest ściśle

⁸ G. Nowak-Starz, *Sytuacja szkolna uczniów z zaburzeniami mowy*, „Roczniki Pedagogiki Specjalnej” 7 (1996), s. 134.

⁹ K. Kamińska, *Przedszkole*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. IV, Warszawa 2005, s. 1020

związany z jego rozwojem emocjonalnym. Możliwość wspólnej zabawy, nauki jest dla każdego dziecka drogą do zaistnienia jako istota społeczna. Żeby wspomóc jego rozwój należy wytyczyć drogę postępowania w poznaniu siebie i otoczenia¹⁰.

Adaptacja w nowych warunkach edukacyjnych i społecznych, tj. przedszkole zależy od stopnia rozwoju jednostki zarówno w sferze umysłowej, fizycznej, jak i społecznej. Dlatego w pracy dydaktyczno-wychowawczej ważne jest umiejętność rozpoznawanie indywidualnego rytmu rozwoju dziecka, nie tylko jego braków czy zaburzeń, ale także jego potencjalnych możliwości, a następnie podjęcie działań pedagogicznych, które będą wspierać, wzbogacać a w konsekwencji powodować wszechstronny rozwój osobowości dziecka i jego przystosowanie się do życia w społeczeństwie. Ważnym elementem funkcjonowania w środowisku społecznym jest umiejętność skutecznego porozumiewania się, czyli nabywania kompetencji komunikacyjnych. Wspomaganie rozwoju kompetencji komunikacyjnych obejmuje również stwarzanie sytuacji dydaktyczno-wychowawczych dzięki, którym dziecko poznaje i zaczyna stosować normy i zwyczaje przyjęte w danej grupie społecznej, w sytuacjach komunikowania się.

Funkcjonowanie przedszkoli z oddziałem integracyjnym w procesie społecznego przystosowania dziecka pełnosprawnego, jak i niepełnosprawnego kształtuje właściwą postawę w wychowaniu, zwłaszcza gdy zaczynają się kształtować postawy akceptujące. Wspólne przebywanie dzieci zdrowych i z niepełnosprawnością w przedszkolu daje możliwość wzajemnych oddziaływań. Dzieci pełnosprawne uczą się właściwego stosunku do niepełnosprawnych rówieśników, a także współżycia z nimi na co dzień. Celem wychowania przedszkolnego jest zrozumienie drugiego człowieka i wychodzenie mu naprzeciw.

Spółeczna akceptacja dziecka z niepełnosprawnością rozwija się pod wpływem środowiska społecznego. Szczególnie interesujące są postawy społeczne wobec osób niepełnosprawnych. Niejednokrotnie mają one charakter zmienny i występuje w nich rozbieżność pomiędzy werbalnie deklarowanymi postawami a zachowaniem oraz między werbalnymi deklaracjami a postawami rzeczywistymi. Werbalne deklaracje są determinowane normami i konwenansami społecznymi oraz lękiem przed negatywną oceną społeczną, nierzadko maskującą negatywne postawy rzeczywiste.

Hanna Larkowa wymienia dwie postawy wobec osób niepełnosprawnych: pozytywna – akceptacja lub negatywna – odrzucenie. Autorka dodaje również trzeci rodzaj – postawy ambiwalentne, traktowane przez niektórych autorów jako negatywne. Pozytywne postawy otoczenia społecznego zawierają krytyczną, lecz obiektywną ocenę do osoby z niepełnosprawnością. Stanowią warunek konieczny dla rozwoju poczucia bezpieczeństwa, a tym samym dla prawidłowego przystosowania społecznego¹¹. Szacunek i akceptacja wyrażane przez otoczenie społeczne oraz wynikające z nich poczucie bezpieczeństwa i własnej wartości, samoakceptacji wyzwalają subiektywne poczucie dodatniej jakości życia. Rozwijają mechanizmy radzenia sobie ze stresem i kryzysem oraz pozwalają na przezwyciężanie własnych ograniczeń. Kształtują tym samym właściwy i życzliwy stosunek dziecka z niepełnosprawnością wobec pełnosprawnych rówieśników.

¹⁰ A. Franczak, K. Krajewska, *Program psychostymulacji dzieci w wieku przedszkolnym z deficytami i zaburzeniami rozwoju*, Kraków 2005, s. 24-25.

¹¹ H. Larkowa, *Postawy otoczenia wobec osób niepełnosprawnych*, w: A. Hulek (red.), *Stosunek społeczeństwa do ludzi niepełnosprawnych*, Częstochowa 1985, s. 42.

Postawy negatywne wobec dziecka z niepełnosprawnością charakteryzują się: uczuciem litości lub nadopiekuńczości wobec niepełnosprawnych. Negatywnym nastawieniem społecznym jest zwiększanie dystansu społecznego, a także brakiem akceptacji dla udziału osób niepełnosprawnych w różnych kontaktach i interakcjach społecznych, uczuciem lęku¹². Według Ewy Minczakiewicz negatywne postawy i oczekiwania dzieci pełnosprawnych w stosunku do dzieci z niepełnosprawnością mają ujemny wpływ na zachowanie wobec siebie i innych. Postawy te utrudniają przystosowanie się i akceptowanie własnej niepełnosprawności, a także zniechęcają do podejmowania najmniejszego nawet wysiłku. Dzieci rodzą poczucie pogardy dla samego siebie i swojej niepełnosprawności, jak również osłabiają mechanizmy odpornościowe i niwelują efekty podejmowanych zabiegów leczniczych, edukacyjnych i rehabilitacyjnych¹³.

Prawidłowemu kształtowaniu postaw społecznych wobec osób z niepełnosprawnością towarzyszy, ich samoocena, która odpowiada ocenie własnych możliwości i ograniczeń, oraz samoakceptacja wpływająca na realizację procesu rehabilitacji. Brak akceptacji niepełnosprawności zaburza proces kształtowania się wzajemnych relacji między dziećmi z niepełnosprawnością, a ich pełnosprawnymi rówieśnikami.

System edukacyjny obejmuje drogę kształcenia dziecka z niepełnosprawnością, począwszy od wczesnego wspomagania rozwoju dziecka, poprzez rodzinę, przedszkole, szkołę podstawową aż po studia wyższe. Mimo tego, że rodzina jest najważniejszym środowiskiem, w obrębie którego dziecko zdrowe i niepełnosprawne wzrasta, to należy pamiętać, że środowisko społeczne wpływa w znacznym stopniu na ich rozwój i funkcjonowanie. Przedszkole jest jednak pierwszym miejscem wyrównywania szans dla wszystkich dzieci pełnosprawnych i z niepełnosprawnością. Kierunkiem przemian w wychowaniu i nauczaniu dziecka z niepełnosprawnością jest dążenie do tworzenia warunków, jak najpełniejszej integracji społecznej¹⁴.

U podstaw idei integracji leży przekonanie, że każde dziecko ma prawo do wychowania we własnej rodzinie i wzrastania w naturalnym środowisku rówieśniczym. Założeniem jej jest tworzenie środowisk, w których dziecko z niepełnosprawnością może działać na różnym poziomie i o różnym stopniu sprawności psychofizycznej. Wychowanie i kształcenie integracyjne przynosi korzyści każdemu dziecku zdrowemu, a zwłaszcza z niepełnosprawnością. Wiek przedszkolny to najlepszy okres w kształtowaniu prawidłowych postaw wobec innych. Wspólne wychowanie dzieci zdrowych i z niepełnosprawnością wymaga współpracy nauczycieli z rodzicami. Wspólne uczestnictwo w grupie eliminuje postawy niezdrowej rywalizacji oraz uwarunkowuje dziecko do konieczności udzielania pomocy innym. Podstawowym założeniem pracy w grupie integracyjnej jest wspomaganie indywidualnego rozwoju dziecka z wykorzystaniem jego własnej inicjatywy. Celem integracji jest dążenie w miarę możliwości dziecka z niepełnosprawnością do wszechstronnego rozwoju dziecka, przy zastosowaniu dostępnych środków dla rozwoju fizycznego, intelektualnego i społecznego.

¹² A.E. Sękowski, *Psychospołeczne determinanty postaw wobec inwalidów*, Lublin 1994, s. 147.

¹³ E.M. Minczakiewicz, *Postawy nauczycieli i uczniów szkół powszechnych wobec dzieci niepełnosprawnych umysłowo*, w: W. Dykik (red.), *Społeczeństwo wobec autonomii osób niepełnosprawnych*, Poznań 1996, s. 34.

¹⁴ D. Al-Khamisy, *Rozwijanie empatii drogą do integracji społecznej*, „Edukacja w Przedszkolu” 8 (1998), s. 35.

Istotą integracji jest tworzenie środowiska zarówno przedszkolnego, jak i szkolnego, w których dziecko będzie się bawić i uczyć. Przedszkole z oddziałem integracyjnym jest miejscem spotkania i wspólnego życia dzieci zdrowych i z niepełnosprawnością. Wspólne przeżycia wpływają korzystnie na ich rozwój emocjonalno-społeczny, pobudzają do rozwiązywania problemów, a także sprzyjają rozwojowi intelektualnemu. Funkcjonowanie przedszkola z oddziałem integracyjnym to działanie nie tylko na rzecz mniejszości, jaką są niepełnosprawni, ale również na rzecz dzieci zdrowych. Dziecko z niepełnosprawnością, które przebywa w przedszkolu z oddziałem integracyjnym ma szansę przekonać swoich rówieśników o ich zaletach, które stają się partnerami w zabawie i przyjaźni.

Powstanie i funkcjonowanie przedszkoli z oddziałem integracyjnym wynika z potrzeb społecznych. Giseli Hundermarck uważa, że „wspólne życie powinno być zapoczątkowane już w dzieciństwie”¹⁵. Dzieci pełnosprawne i niepełnosprawne podchodzą do siebie bez uprzedzeń, otwarcie, nie muszą przewyższać dystansu i oporu, jaki często mają dorośli. Tolerancja i przejawy pozytywnych kontaktów między dziećmi są dowodem na to, iż niepełnosprawność żadnemu z nich nie przeszkadza w byciu szczęśliwym. Potrzebę funkcjonowania przedszkoli integracyjnych opisuje Jarosław Bąbka, który prezentuje nie tylko współczesny stan teorii i badań z zakresu pedagogiki, psychologii, socjologii, ale uważa, że „edukacja integracyjna jest szansą dla wszystkich uczestniczących w niej dzieci zdrowych i niepełnosprawnych. Każde dziecko ma prawo do wychowania i wzrastania w naturalnym środowisku. Przedszkole integracyjne daje szansę pełniejszego rozwoju jednym i drugim dzieciom, uczą się bowiem nawiązywania kontaktów oraz wzajemnej akceptacji i zrozumienia”¹⁶. Dzieciom ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi zapewnia się wsparcie, ułatwia efektywność kształcenia.

Anna Zamkowa jest zdania, że „taki dobór dzieci do grupy gwarantuje, że ich kontakty będą miały miejsce nie tylko w przedszkolu czy w szkole, ale również na ulicy i w sklepie. Takie sytuacje zbliżają do siebie zarówno dzieci pełnosprawne, jak i niepełnosprawne, a także ich rodziców”¹⁷. Praca z dzieckiem o specjalnych potrzebach edukacyjnych wiąże się z ich potrzebami psychicznymi i społecznymi, a nie tylko z rodzajem i stopniem niepełnosprawności. Trudności napotykanne w kształceniu niepełnosprawnych są często zwielokrotnieniem trudności, z którymi borykają się pełnosprawni. Istota edukacji niepełnosprawnych sprowadza się do indywidualnego traktowania w procesie nauczania dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych z uwzględnieniem ich właściwości fizycznych, psychicznych i społecznych oraz stworzenia warunków ich rozwoju.

Założenie kształcenia integracyjnego zakłada, że każdy może się uczyć, choć nie wszyscy mogą się uczyć tego samego i w tym samym tempie. Najistotniejszym elementem w przewyższaniu izolacji dziecka z niepełnosprawnością jest umożliwienie mu pełnej integracji oraz życzliwość środowiska społecznego.

¹⁵ G. Hundermarck, *Przedszkole jako miejsce spotkania i wspólnego życia dzieci niepełnosprawnych i sprawnych*, w: Taż (red.), *Uczymy się żyć razem. Niepełnosprawne dzieci w przedszkolu*, Warszawa 1993, s. 9.

¹⁶ J. Bąbka, *Edukacja integracyjna dzieci pełnosprawnych i niepełnosprawnych. Założenia i rzeczywistość*, „Wychowanie w Przedszkolu” 8 (2003), s. 458-462.

¹⁷ A. Zamkowa, *Wybrane problemy integracyjnego systemu kształcenia*, Radom 2000, s. 54.

Przedszkola z oddziałami integracyjnymi powstają w wyniku potrzeb społecznych i mają na celu stworzyć optymalne warunki rozwoju dziecka zdrowego, jak i z niepełnosprawnością, uwrażliwić ich na potrzeby innych, odczuwać radość i zadowolenie z niesienia pomocy dzieciom niepełnosprawnym, a także zapewnić wsparcie rodzicom w trudności funkcjonowania dziecka z niepełnosprawnością.

Najlepiej funkcjonujące i wyposażone placówki dla osób z niepełnosprawnością nie zastępują działań rodziców. Mogą być wsparciem i służyć pomocą w procesie rehabilitacji i rewalidacji¹⁸ dziecka z niepełnosprawnością, które uczą zachowań, ról społecznych tak, by jak najpełniej uczestniczyć w życiu. Do podstawowych zadania procesu rewalidacyjnego należą:

- zapobieganie pogłębianiu się istniejącego już niedorozwoju lub powstawaniu innych dodatkowych upośledzeń,
- leczenie i usprawnianie narządów chorych lub zaburzonych oraz umacnianiu osłabionych,
- stymulowanie i dynamizowanie ogólnego rozwoju przy wykorzystaniu sił organizmu oraz korzystnych czynników środowiskowych,
- wychowanie i nauczanie specjalnym dostosowanym do wieku, sprawności fizycznej i umysłowej rewalidowanego oraz zapotrzebowania społecznego.

Efektywność procesu rewalidacji dziecka z niepełnosprawnością wymaga współpracy specjalistów ze środowiskiem rodzinnym w zakresie ich oddziaływań korekcyjno – wyrównawczych. Dotyczą one przygotowania dziecka do pełnienia określonych ról społecznych, zdolności komunikowania się z otoczeniem i wykonywania pracy zawodowej.

W rozwoju i wychowaniu dziecka z niepełnosprawnością najważniejsze jest zaspakajanie jego potrzeb psychicznych, rehabilitacyjnych, intelektualnych i społecznych. W zachowaniu się jednostki dużą rolę odgrywa samoocena, która stanowi jeden z ważnych mechanizmów regulujących postępowanie człowieka i jego interakcje z otoczeniem społecznym. Samoocena szczególnie ważna jest u osób z niepełnosprawnością, które narażone są w swoim środowisku na odrzucenie, brak zrozumienia czy akceptacji, co nie sprzyja korzystnie kształtowaniu się pozytywnej samooceny.

Włączenie dziecka z niepełnosprawnością w życie społeczeństwa jest bardzo ważnym czynnikiem dla jego rozwoju. Wspólne przebywanie dziecka zdrowego i z niepełnosprawnością jest szansą na korzystanie z pomocy, kształtowanie kompetencji i tożsamości znaczącej dla optymalnego ich rozwoju. Istotnym elementem osiągania samodzielności życiowej jest pozytywne myślenie oraz rozwijanie poczucia optymizmu, motywacji i pokonania przeszkód z jakimi spotyka się dziecko z niepełnosprawnością w środowisku.

¹⁸ Rewalidacja – termin używany najczęściej zamiennie z pojęciem rehabilitacja, określa długotrwałą działalność terapeutyczno-wychowawczą, a więc wielostronną stymulację, opiekę, nauczanie i wychowanie jednostek o zaburzonej percepcji rzeczywistości, czyli osób upośledzonych umysłowo, niewidomych i niesłyszących. W rewalidacji dziecka należy zwrócić uwagę nie tylko na wyrównywanie, kompensację braków wrodzonych i nabytych, ale również na jego rewalidację społeczną w granicach indywidualnych możliwości; por. A. Maciarz, *Mały leksykon pedagoga specjalnego*, Kraków 2005, s. 98-99.

3. Stymulacja dziecka niepełnosprawnego w grupie przedszkolnej

Wspomaganiem rozwoju społecznego dziecka, w trakcie nabywania kompetencji komunikacyjnych, wiąże się rozwój kulturalny. Przejawia się on w umiejętności słuchania, prowadzenia rozmowy, przysłuchiwania się dialogom, tworzenia dialogów. Umiejętność nawiązywania kontaktów w grupie społecznej ściśle wiąże się z umiejętnością współdziałania w zabawach. Zabawa jest jedną z najważniejszych aktywności dziecka w wieku przedszkolnym, dlatego, że stymuluje spontaniczną wszechstronną aktywność dziecka. Przez zabawę zdobywa się doświadczenia, uczy się współdziałać w zespole, przyjmować na siebie określone role, respektować zasady i reguły. Zaspakają również potrzeby bycia akceptowanym, lubianym. Każdy rodzaj zabawy odgrywa w rozwoju dziecka swoistą rolę¹⁹.

Funkcjonowanie dziecka z niepełnosprawnością w środowisku rówieśniczym, ma ogromny wpływ na przyjmowanie ról społecznych w życiu jako osoba dorosła. Istotne są potrzeby stymulacji dziecka niepełnosprawnego w przedszkolu oraz pracę z dzieckiem zdrowym i niepełnosprawnym w grupie integracyjnej.

Dzieci niepełnosprawne poza swoimi indywidualnymi potrzebami, wynikającymi z danego rodzaju uszkodzenia, mają takie same potrzeby jak pozostałe dzieci zdrowe. Niepełnosprawność nie jest immamentną cechą dziecka, która z racji uszkodzenia lub upośledzenia nie jest w stanie funkcjonować w środowisku. Dlatego przebywanie ich wśród pełnosprawnych rówieśników, może pomóc w doświadczaniu radości życia i zabawy. Przedszkole z oddziałem integracyjnym jest miejscem, gdzie dziecko czuje się bezpieczne i rozumiane, gdzie kształtują się właściwe postawy prospołeczne.

Złożoność analizowanego procesu stwarza konieczność zmiany postaw, jakie musi się dokonać w społeczności. W tym kontekście należy wyszczególnić trzy płaszczyzny integracji:

- instytucjonalną, która wyznacza relacje osób zakwalifikowanej jako specjalna z instytucjami funkcjonowania zbiorowości;
- interpersonalną, która oznacza stopień gotowości do komunikowania się dzieci pełnosprawnych z niepełnosprawnymi na poziomie kontaktów interpersonalnych;
- psychiczną, która oznacza nie tylko akceptację dziecka z niepełnosprawnością, ale gotowość uczestnictwa i zasadności integracji²⁰.

Integracja jest powszechnie akceptowana i szeroko realizowana. Przy jej realizacji są spełnione następujące warunki: odpowiedni stosunek społeczeństwa do jednostek z niepełnosprawnością, a w szczególności rozumienie ich specjalnych potrzeb, gotowość szkoły normalnej do przyjęcia dodatkowych zadań i obowiązków wobec dzieci odchylonych od normy, przygotowanie personelu pedagogicznego szkoły normalnej do pracy rewalidacyjnej, wyposażenie szkoły w niezbędne dla dzieci aparaty i środki dydaktyczne.

¹⁹ M. Kwiatowska, *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, Warszawa 1985, s. 172.

²⁰ A. Krause, *Trzy poziomy integracji – konsekwencje dla teorii i praktyki*, w: M. Chodkowska (red.), *Wielowymiarowość integracji w teorii i praktyce edukacyjnej*, Lublin 2002, s. 65-76.

Wychowanie przedszkolne obejmuje wspomaganie rozwoju i wczesną edukację dzieci od trzeciego roku życia do rozpoczęcia nauki w klasie pierwszej w atmosferze akceptacji i bezpieczeństwa. Tworzy takie warunki, które umożliwiają dzieciom osiągnięcie gotowości szkolnej. Ponadto pełni funkcję doradczą i wspierającą działania wychowawcze wobec rodziny, co pojawia się w rozpoznawaniu możliwości rozwojowych dziecka i podejmowaniu wczesnej interwencji specjalistycznej. Informuje na bieżąco o postępach dziecka oraz uzgadnia wspólnie z rodzicami kierunki i zakres zadań, które są realizowane. Zasadniczym celem wychowania przedszkolnego jest wspomaganie i ukierunkowanie rozwoju dziecka zgodnie z jego wrodzonym potencjałem i możliwościami rozwojowymi w relacjach ze środowiskiem społeczno-kulturowym i przyrodniczym²¹.

Przedszkole to miejsce przyjaznego spotkania dzieci o różnym stopniu rozwoju. Nauczyciele udzielają wsparcia, zachęcają rodziców dziecka z niepełnosprawnością do czynnego udziału w życiu placówki, pomagając im w poznaniu postaw i uczenia zachowań, zgodnych z przyjętymi normami i wartościami. Kształtują wiarę we własne siły, a także odwagę twórczego działania. Uczą umiejętności poszanowania własnej i cudzej godności. Dzięki obcowaniu z rówieśnikami dzieci niepełnosprawne mają możliwość pełnego uczestnictwa z życia i rozwoju społecznego. Stwarzają optymalne warunki do wspólnego rozwoju osobowości dzieci zdrowych, przeciętnych, zaniedbanych wychowawczo czy opóźnionych w rozwoju.

Praca z dzieckiem niepełnosprawnym oparta jest na zasadach pracy terapeutycznej i pracy z rodziną. Jedną z najważniejszych zasad akceptacji polega na kształtowaniu stosunku społeczeństwa do jednostek upośledzonych, druga zasada pomocy dba o wytworzenie odpowiedniej atmosfery w środowisku. Ważna jest również zasada indywidualizacji, która polega na dostosowaniu nauczania do indywidualnych właściwości dziecka z uwzględnieniem jego własnego celu kształcenia. Ponadto duże znaczenie ma zasada terapii pedagogicznej, polegająca na poznaniu dziecka i prawidłowej diagnozy.

W dobie myśli humanistycznej i społeczeństwa informacyjnego, która kreuje wizję społecznego przystosowania dziecka niepełnosprawnego w przedszkolu, jest uwrażliwienie społeczeństwa na potrzeby dziecka niepełnosprawnego, które mają wpływ na jego proces przystosowania i funkcjonowania w środowisku. Uzasadniony wydaje się wniosek, że integracja łączy i otwiera drogę na przyszłość kolejnym dzieciom niepełnosprawnym przebywania i funkcjonowania w grupie rówieśniczej. Wychowanie i kształcenie integracyjne przynosi wiele korzyści każdemu dziecku oraz całej społeczności przedszkolnej. Pozwala ono stworzyć bardziej wyrozumiałe, tolerancyjne i pozytywnie nastawione społeczeństwo. Edukacja dziecka z niepełnosprawnością umożliwia ukształtowanie w nich przekonania, że każde dziecko niezależnie od stanu zdrowia ma prawo do wspólnej nauki i uczestnictwa we wszystkich sytuacjach życia społecznego, co pozwoli na pozytywny proces społecznego przystosowania dziecka niepełnosprawnego

²¹ E. Belczewska, M. Herde, E. Kwiatkowska, J. Wasilewska, A. Łada-Grodzicka, *ABC. Program wychowania przedszkolnego XXI wieku*, Warszawa 2000, s. 155.

w przedszkolu²². Chcąc umożliwić dziecku niepełnosprawnemu aktywne funkcjonowanie w środowisku rówieśniczym należy włączyć także rodziców w proces integracji. Bowiern rodzina ma ogromny wpływ i znaczenie na prawidłowy proces społecznego przystosowania dziecka niepełnosprawnego.

Wspólne przebywanie dziecka z niepełnosprawnością z dziećmi zdrowymi uczy wzajemnego poszanowania i akceptacji, co daje szansę na zwiększenie przyjaźni, pełnego uczestnictwa w zabawach, zajęciach i innych formach życia społecznego. Dzieci zdrowe, jak i z niepełnosprawnością uczestniczą w wspólnych zabawach, co sprzyja uspołecznieniu oraz daje wiarę w swoje możliwości. Dzieci rozwijają się lepiej, kształtują umiejętność asertywnych zachowań, szacunku i tolerancji. Włączenie ich do grupy i możliwość uczestniczenia w zajęciach usprawnia i wzbogaca aparat mowy, zasób słownictwa, rozwija sprawność manualną i fizyczną. Udział dzieci z niepełnosprawnością w zajęciach sprzyja procesowi społecznego przystosowania i daje możliwość rozwoju poprzez odpowiednie warunki, które zostały stworzone w przedszkolu. Dzieci z niepełnosprawnością korzystają z terapii wczesnego wspomaganie rozwoju dziecka oraz kształcenia specjalnego w zakresie zajęć logopedycznych, rewalidacyjnych, terapii pedagogicznej oraz rehabilitacji według potrzeb rozwojowych, co wpływa korzystnie na rozwój i przystosowanie dziecka w środowisku.

Wiek przedszkolny to najważniejszy okres w życiu i rozwoju dziecka, zwłaszcza dziecka niepełnosprawnego. Właściwe oddziaływanie pedagogów – wychowawców podnosi poziom społecznego przystosowania. Proponowane formy rehabilitacji mają właściwy cel i zmierzają do integracji dziecka niepełnosprawnego w społeczeństwie. Włączając dziecko z niepełnosprawnością w proces edukacji nauczyciele i wychowawcy umożliwiają pełne funkcjonowanie i przystosowanie go w społeczeństwie. Dobra współpraca nauczycieli i rodziców zwiększa możliwość prawidłowego rozwoju i przystosowania społecznego. Wpływ rodziny, grupy rówieśniczej na dziecko jest podstawowym warunkiem prawidłowego rozwoju i funkcjonowania w społeczeństwie. Procesy socjalizacji można zauważyć wtedy, gdy dziecko potrafi nawiązać kontakty z rówieśnikami, współpracować z innymi i podporządkować się normom społecznym. Dzieci zdrowe, jak i z niepełnosprawnością akceptują swoje postawy i „inność”, którą prezentują na co dzień. W grupach rówieśniczych mają zapewnione poczucie bezpieczeństwa i akceptacji. Przyswajają wiedzę metodami aktywnymi poprzez tworzenie wzajemnego zaufania między dziećmi i pracownikami przedszkola z upływem czasu utworzy się taki klimat, który będzie namiastką atmosfery domowej. Proponując taką koncepcję pracy i przyjęcie dziecka z niepełnosprawnością do przedszkola z oddziaływaniem integracyjnym związane jest ze zmianami programowo – organizacyjnymi w placówce oraz właściwą postawą, co umożliwia prawidłowy proces przystosowania społecznego.

²² Nie można pominąć edukacji religijnej dzieci z niepełnosprawnością w wieku przedszkolnym; por. Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji. *Dyrektorium katechetyczne*, Kielce 2020 (nr 269-272); Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Częstochowa 2018, s. 141-163; J. Stala (red.), *Katecheza specjalna dzisiaj. Problemy i wyzwania*, Kielce 2003; J. Pikul-Witek, *Praca z dzieckiem upośledzonym umysłowo*, w: E. Osewska, J. Stala (red.), *Wychowanie dzieci w wieku przedszkolnym*, Tarnów 2005, s.175-196.

Bibliografia

- Al-Khamisy D., *Rozwijanie empatii drogą do integracji społecznej*, „Edukacja w przedszkolu” 8 (1998), s. 1-23.
- Bąbka J., *Edukacja integracyjna dzieci pełnosprawnych i niepełnosprawnych. Założenia i rzeczywistość*, „Wychowanie w Przedszkolu” 8 (2003), s. 458-462.
- Bełczewska E., Herde M., Kwiatkowska E., Wasilewska J., Łada-Grodzicka A., *ABC. Program wychowania przedszkolnego XXI wieku*, Warszawa 2000.
- Franczak A., Krajewska K., *Program psychostymulacji dzieci w wieku przedszkolnym z deficytami i zaburzeniami rozwoju*, Kraków 2005.
- Grzegorzewska M., *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1968.
- Hundermarck H., *Przedszkole jako miejsce spotkania i wspólnego życia dzieci niepełnosprawnych i sprawnych*, w: *Uczymy się żyć razem. Niepełnosprawne dzieci w przedszkolu*, red. G. Hundermarck, Warszawa 1993, s. 9-13.
- Jackowska E., *Środowisko rodzinne a przystosowanie społeczne dziecka w młodszym wieku szkolnym*, Warszawa 1980, s. 76.
- Kamińska K., *Przedszkole*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. IV, Warszawa 2005, s. 1020-1032.
- Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Częstochowa 2018.
- Krause A., *Trzy poziomy integracji – konsekwencje dla teorii i praktyki*, w: M. Chodkowska (red.), *Wielowymiarowość integracji w teorii i praktyce edukacyjnej*, Lublin 2002, s. 65-76.
- Kwiatowska M., *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, Warszawa 1985.
- Kościelak R., *Funkcjonowanie psychospołeczne osób niepełnosprawnych umysłowo*, Warszawa 1996, s. 74-86.
- Kościeliska M., *Upośledzenie umysłowe a rozwój społeczny*, Warszawa 1984.
- Larkowa H., *Postawy otoczenia wobec osób niepełnosprawnych*, w: A. Hulek (red.), *Stosunek społeczeństwa do ludzi niepełnosprawnych*, Częstochowa 1985, s. 42-46.
- Łakomy D. J., Trojańska M., *Usprawnienie, wychowanie i nauczanie osób z upośledzeniem umysłowym*, Kraków 2000.
- Maciarz A., *Mały leksykon pedagoga specjalnego*, Kraków 2005.
- Minczakiewicz E. M., *Postawy nauczycieli i uczniów szkół powszechnych wobec dzieci niepełnosprawnych umysłowo*, w: W. Dykik (red.), *Spółeczeństwo wobec autonomii osób niepełnosprawnych*, Poznań 1996, s. 34.
- Minczakiewicz E., *Postawy rodzicielskie a sytuacja szkolna uczniów z zaburzeniami mowy*, „Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne” 1 (1988), s. 39-47.
- Modrzewski J., *Adaptacja społeczna*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, Warszawa 2003, s. 24-26.
- Nowak-Starz G., *Sytuacja szkolna uczniów z zaburzeniami mowy*, „Roczniki Pedagogiki Specjalnej” 7 (1996), s. 134.
- Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji, *Dyrektorium katechetyczne*, Kielce 2020.
- Program wychowania i nauczania dzieci i młodzieży upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym*, MEN, Warszawa 1997.
- Pikul-Witek J., *Praca z dzieckiem upośledzonym umysłowo*, w: E. Osewska, J. Stala (red.), *Wychowanie dzieci w wieku przedszkolnym*, Tarnów 2005, s. 175-196.
- Pytko L., *Przystosowanie społeczne*, w: D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa 2000, s. 224.
- Raszkiewicz H., *Umysł w środowisku*, Białystok 1999.
- Sękowski E. A., *Psychospołeczne determinanty postaw wobec inwalidów*, Lublin 1994.
- Stala J. (red.), *Katecheza specjalna dzisiaj. Problemy i wyzwania*, Kielce 2003.
- Zamkowa A., *Wybrane problemy integracyjnego systemu kształcenia*, Radom 2000.

Proces społecznego przystosowania dziecka niepełnosprawnego w edukacji przedszkolnej

Streszczenie

W czasach galopującego postępu technologicznego, umiejętność przystosowania społecznego do zmieniającej się rzeczywistości jest jednym z ważnych elementów rozwoju każdego człowieka, zwłaszcza dziecka z niepełnosprawnością. Umiejętność radzenia sobie w nowym środowisku powoduje doświadczenia w poznawaniu otoczenia, a także wchodzenia w nowe relacje z rówieśnikami. Proces przystosowania nazywamy adaptacją. Ma ona kluczowe znaczenie dla umiejętności funkcjonowania w procesie włączenia dziecka do grupy integracyjnej. Prawidłowa adaptacja warunkuje optymalny rozwój dziecka zdrowego i z niepełnosprawnością w przedszkolu. Dlatego warto przyjrzeć się procesowi przystosowania, który ją warunkuje oraz sposobom wspierającym prawidłowy przebieg tego procesu. Jest to szczególnie ważne w odniesieniu do dziecka z niepełnosprawnością, które z racji obniżonego poziomu funkcjonowania ma większe problemy z procesem przystosowania społecznego.

Słowa kluczowe: przystosowanie społeczne, dziecko niepełnosprawne, rewalidacja, przedszkole.

*Mgr lic. Gabriela Mandalka – doktoranta Nauk o Rodzinie – Uniwersytet Opolski.
ORCID ID: 0000-0003-4040-2189*